

SCRIPTA ISLANDICA

ISLÄNDSKA SÄLLSKAPETS

ÅRSBOK 68/2017

REDIGERAD AV

LASSE MÅRTENSSON OCH VETURLIÐI ÓSKARSSON

under medverkan av

Pernille Hermann (Århus)

Else Mundal (Bergen)

Guðrún Nordal (Reykjavík)

Heimir Pálsson (Uppsala)

Henrik Williams (Uppsala)

UPPSALA, SWEDEN

Publicerad med stöd från Vetenskapsrådet.

© 2017 respektive författare (CC BY)

ISSN 0582-3234

EISSN 2001-9416

Sättning: Ord och sats Marco Bianchi

urn:nbn:se:uu:diva-336099

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-336099>

Innehåll

LARS-ERIK EDLUND, Ingegerd Fries (1921–2016). Minnesord	5
ADALHEIÐUR GUÐMUNDSDÓTTIR, Some Heroic Motifs in Icelandic Art	11
DANIEL SÄVBORG, Blot-Sven: En källundersökning	51
DECLAN TAGGART, All the Mountains Shake: Seismic and Volcanic Imagery in the Old Norse Literature of Þórr	99
ELÍN BÁRA MAGNÚSDÓTTIR, Forfatterintrusjon i <i>Grettis saga</i> og paralleller i Sturlas verker	123
HAUKUR ÞORGEIRSSON & TERESA DRÖFN NJARÐVÍK, The Last Eddas on Vellum	153
HEIMIR PÁLSSON, Reflections on the Creation of Snorri Sturluson's Prose Edda	189
MAGNUS KÄLLSTRÖM, <i>Monumenta lapidum aliquot runicorum:</i> Om runstensbilagan i Verelius' <i>Gothrici & Rolfi Westrogothiae</i> <i>Regum Historia</i> (1664)	233
MATTEO TARSİ, Creating a Norm for the Vernacular: Some Critical Notes on Icelandic and Italian in the Middle Ages	253
OLOF SUNDQVIST, Blod och <i>blót</i> : Blodets betydelse och funktion vid fornskandinaviska offerriter	275
SVEINN YNGVI EGILSSON, Kan man skriva pastoral poesi så nära Nordpolen? Arkadiska skildringar i isländska dikter från arton- hundratalet	309
TOMMY KUUSELA, "Þá mælti Míms hǫfuð": Jätten Mimer som kunskapsförmedlare i fornnordisk tradition	331

Recensioner

LARS LÖNNROTH, Rec. av <i>A Handbook to Eddic Poetry: Myths and Legends of Early Scandinavia</i> , red. Carolyne Larrington, Judy Quinn & Brittany Schorn	361
LARS-ERIK EDLUND, Rec. av <i>Islänningasagorna. Samtliga släktsagor och fyrtionio tåtar</i> . Red. Kristinn Jóhannesson, Gunnar D. Hansson & Karl G. Johansson	369

ADALHEIÐUR GUÐMUNSDÓTTIR, Rev. of Agneta Ney. <i>Bland ormar och drakar: Hjaltemyt och manligt ideal i berättartraditioner om Sigurd Fafnesbane</i>	377
---	-----

Isländska sällskapet

AGNETA NEY & MARCO BIANCHI, Berättelse om verksamheten under 2016	387
--	-----

Författarna i denna årgång	389
----------------------------------	-----

Monumenta lapidum aliquot runicorum
Om runstensbilagan i Verelius' *Gothrici & Rolfi*
***Westrogothiae Regum Historia* (1664)**

MAGNUS KÄLLSTRÖM

År 2014 var det 250 år sedan Uppsalaprofessorn Olof Verelius gav ut *Gautreks saga* och *Hrólfs saga Gautrekssonar* under titeln *Gothrici & Rolfi Westrogothiae Regum Historia*. Detta var inte bara den första gången som ett par isländska sagor mötte en svensk publik på både originalspråket och i svensk översättning, utan 1664 är också ett märkesår för den första tryckta samlingen av ett antal svenska runstenar, beskrivna i både text och bild. I slutet av Verelius' bok finns nämligen ett bihang med titeln *Monumenta Lapidum aliquot Runicorum* (fig. 1) innehållande 49 träsnitt av företrädesvis uppländska runstenar tillsammans med läsningar och tolkningar av de flesta av dessa inskrifter.

Träsnitten hade tryckts ett par gånger tidigare, men utgåvan 1664 var av allt att döma första gången som de spreds i en större upplaga. Samlingen hade ursprungligen sammanställts av Johannes Bureus och utgivits redan 1624 under titeln *Monumenta Sveo-Gothica Hactenus Exsculpta*. Denna utgåva innehöll dock ingen förklaring till runtexterna och verkar endast ha tryckts i ett fåtal exemplar. Samma sak gäller även den andra och något omredigerade upplagan från 1650-talet (om dessa utgåvor se Schück 1932–44 1 s. 60, Svärdström 1936 s. 12 ff.).

Johannes Bureus hade givetvis också planer på en större utgåva av Sveriges runinskrifter i både text och bild och redan år 1602 hade han till den dåvarande hertig Karl överlämnat en vackert präntad handskrift med titeln *Runahäfd eller afritning och afmålning af en hop runstenar...* (F a

Källström, Magnus. 2017. *Monumenta lapidum aliquot runicorum: Om runstensbilagan i Verelius' Gothrici & Rolfi Westrogothiae Regum Historia* (1664). *Scripta Islandica* 68: 233–252.

© Magnus Källström (CC BY)

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-336113>

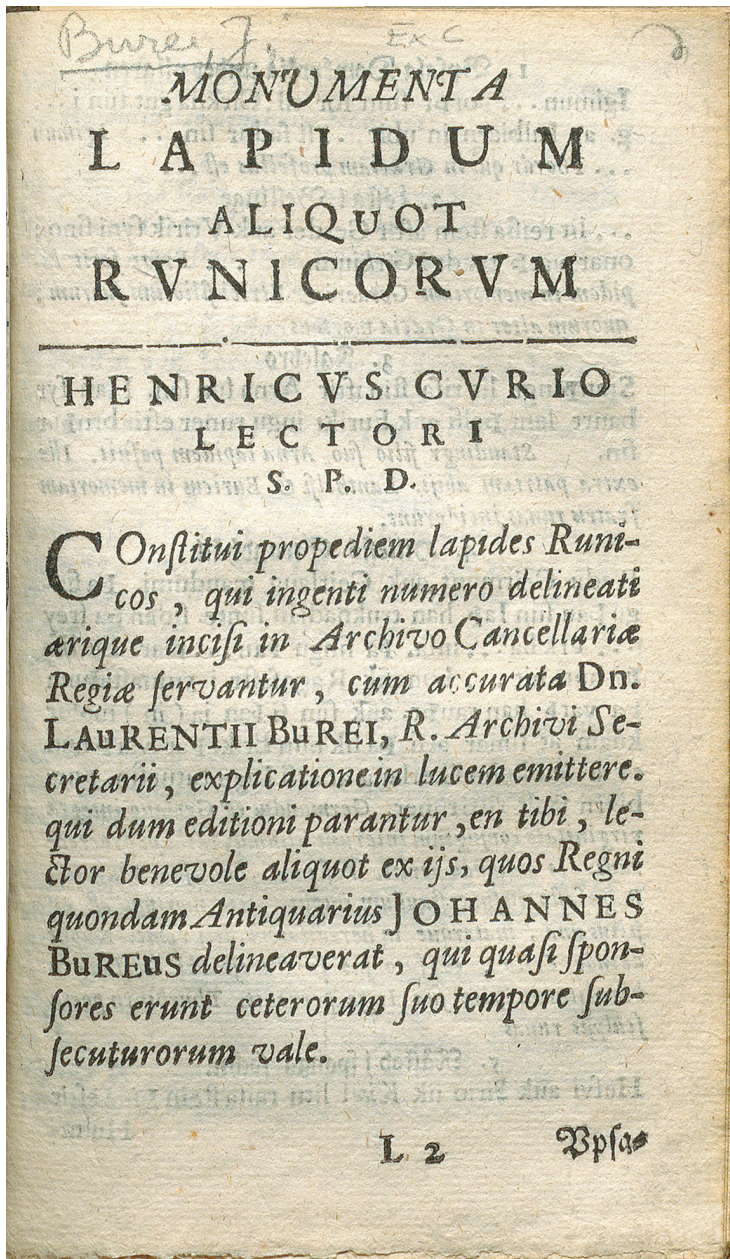

Fig. 1. Titelsidan till *Monumenta Lapidum aliquot Runicorum* med Henrik Curios förord. Foto Lars Kennerstedt/Riksantikvarieämbetet.

10:2, Wessén 1952, s. 194 ff.). Boken innehöll vid överlämnandet visserligen bara tio stenar, men den visade tydligt hur Bureus menade att dessa borde utges. På vänstersidan återges inskriften med runor, translittererad till latinska bokstäver samt översatt till latin, medan högersidan upptas av en teckning av runstenen (se exempel i Svärdröm 1936, s. 82).

Runstensbilagan i *Gothrici & Rolfi Westrogothiae Regum Historia* (1664) har ett betydligt enklare upplägg än den utgåva som Bureus skisserade. Efter ett kort förord av boktryckaren Henrik Curio på latin följer sju sidor där runstenarna presenteras med kort ortangivelse, en translitterering av inskriften till latinska bokstäver samt en översättning på latin. Därefter finns två sidor med en drottkvättvers författad av islänningen Jonas Rugman, varefter träsnittssamlingen vidtar.

Som framgår av Curios förord är runstensbilagan till Verelius' bok tänkt som ett prospekt för ett större runstensarbete, nämligen en utgåva av de många i koppar stuckna runstenar, som då fanns i Riksarkivets samlingar. Tanken var att dessa skulle utges tillsammans med en förklaring författad av Laurentius Bureus eller Lars Bure som han egentligen hette. Denne Bure var en yngre släkting till Johannes Bureus och hade gått i lära hos den gamle och liksom denne sedermera blivit riksantikvarie.

Syftet med runstensbilagan var alltså i första hand att göra reklam för ett kommande arbete om runstenar. Om denna planerade utgåva har det skrivits en hel del, framför allt med anledning av en avhandling med titeln *En kort undervisning om Runaskriften med Anledning huruledes den samma å stenom bör läsas och rätteligen utthydas*. Denna finns bevarad dels i en avskrift i den Palmskiöldska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek (Palmskiöld 406), dels i ett koncept i en handskrift från Skoklostersamlingen i Riksarkivet (Skokloster fol. 49).

Intresset för denna avhandling hade framför allt väckts av att den innehåller en avskrift av en liten traktat om runor, som länge tillskrevs ärkebiskopen Laurentius Petri, men som numera anses vara författad av brodern Olaus Petri (se Schück 1888). Till avskriften av denna runtraktat hade fogats dels ett kort företal, dels en "En Vthförligare undervisning om Runeskrifften".

Författaren till förordet och den utförligare undervisningen är anonym, men säger i företalet att han "för sexton år sedan" varit "under Johannis Burei Antiquarii Regni information" och att han nu ämnade utge dennes runstensavbildningar tillsammans med en förklaring om runorna.

Henrik Schück, som fördjupade sig i den nämnda texten i en artikel i *Samlaren* 1888, ansåg att den måste vara ett verk av Johannes Bureus'

måg Johan Axehiälm, som ju var en av hans medhjälpare och som enligt vissa uppgifter också skulle ha efterlämnat sig både en traktat om runor och ett runverk med avbildningar av 250 runstenar (Schück 1888 s. 9 not 2). Mot detta invände Hjalmar Lindroth (1910 s. 16) i en artikel i samma tidskrift att handstilen i konceptet inte alls liknade Axehiälms. I stället ville han tillskriva texten Olof Verelius och menade (s. 22) att den hade sammanställts för det större runverk, som Curio nämner i förordet till runstensbilagan till *Gothrici & Rolfi Westrogothiae Regum Historia* 1664.

1931 tog Schück upp saken på nytt och visade att det troligaste var att undervisningen hade sammanställts av Lars Bure, som man vet varit lärjunge till Bureus och som 1647 fick ett av två då inrättade stipendia antiquitatum. Det andra tillföll en Israel Skult, om vilken man vet mycket litet. Beträffande Verelius har vi däremot inga uppgifter om att han skulle ha gått i lära hos Bureus. Läger man 16 år till 1647 får man fram till året 1663 dvs. året innan runprospektet trycktes. Detta är ett starkt argument för att det är Lars Bure och inte Verelius som är författaren till den nämnda undervisningen och att den var avsedd för det planerade runverket.

Frågan är vem som har svarat för läsningarna och tolkningarna i runstensbilagan 1664. Närmast till hands ligger väl att tänka på Lars Bure, eftersom bilagan ju var ett prospekt för ett kommande arbete av honom, men det är också möjligt att Verelius som stod som utgivare för resten av boken har haft något med saken att göra. För att försöka besvara denna fråga ska vi titta lite närmare på de läsningar och tolkningar som presenteras i runstensbilagan och se vilka ledtrådar dessa kan ge.

Beskrivning av texteditionen

Som Elisabeth Svärdström (1936 s. 13) har visat är träsnitten i utgåvan 1664 i stort sett desamma som i de två upplagor som Johannes Bureus själv gav ut, men det finns några tydliga skillnader. En runsten (nr 42[b]: U 279 Skälby, Hammarby sn) har tillkommit, medan två stenar i de tidigare upplagorna har uteslutits (U 998, U 54). Rubrikerna och ordningen mellan träsnitten har också ändrats, vilket har resulterat i att en sten (nr 12) har blivit felrubricerad (se bilaga).

Själva runtexterna upptar som nämnts sju sidor i utgåvan 1664 med läsning och tolkning av de flesta av de avbildade inskrifterna (fig. 2). I sex fall

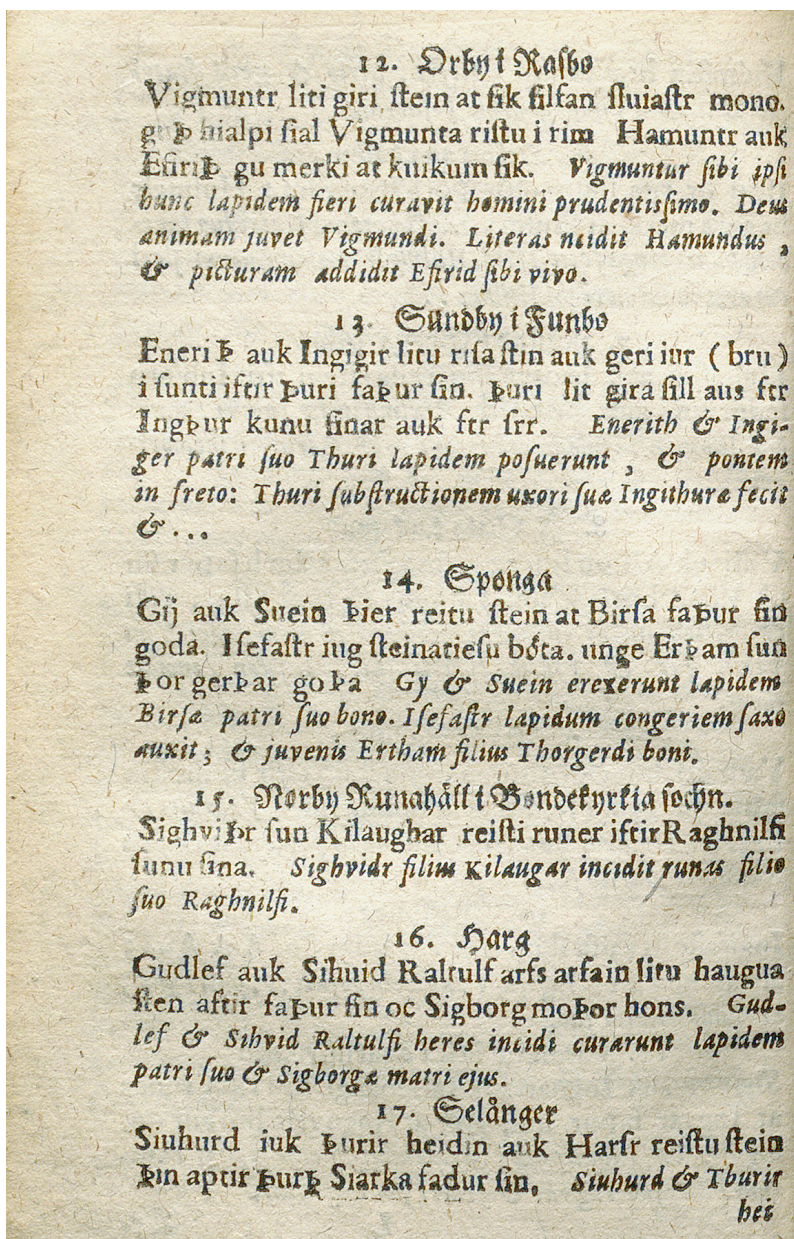

Fig. 2. Exempel på en sida med runstenseditioner i runstensbilagan. På denna sida translittereras runorna **ai** genomgående med **ei**. Foto Lars Kennerstedt/Riksantikvarieämbetet.

finns dock endast en ortsangivelse och ingen inskrift. Detta är dock inte är särskilt konstigt, eftersom det rör sig om inskrifter som då ännu inte hade dechiffererats. Här finner man Rökstenen (Ög 136) och Forsaringen (Hs 7), båda ristade med kortkvistrunor, samt runstenarna vid Malsta (Hs 14) och Hälsingtuna kyrka (Hs 10) med stavlösa runor. De två övriga utgörs av en runsten med en sorts runlika tecken från Uppland (U 1175 Stora Ramsjö, Vittinge sn) och en ”nonsensinskrift” – eller icke-lexikalisk inskrift som det numera heter – från Östergötland (Ög 63 Vistena, Allhelgona sn).

Hur har då utgivaren behandlat själva runtexterna? Vid en noggrannare genomgång kan man fastslå att textåtergivningen ligger mycket nära vad som går att läsa på träsnitten. Dessa träsnitt bygger på Bureus’ teckningar, men stockarna skars inte av honom själv utan av andra, bl.a. hans halvbror Jonas Olavi Vadsundensis (Schück 1932–44 1 s. 60, Svärdström 1936 s. 12, not 9). Många av träsnitten innehåller felaktigheter jämfört med Bureus’ originalteckningar och man kan lätt konstatera att dessa fel går igen i den translittererade texten i runstensbilagan.

Som ett exempel kan vi välja runstenen vid Brista i Norrsunda sn (U 418), som har nr 36 i samlingen. Inskriften återges i texten på följande sätt:¹

Purfastr auk Itilviþiu litu stain rita iftir Pulstein faþur sin. guþ hialpi hont hons.

På träsnittet (fig. 3) finner man dessa runor:²

þurfastr + auk + itilviþiu + litu stain + rito · iftir + þulstain + faþur + sia + kuþ + hialbi hont · hons ·

Dessa två återgivningar kan jämföras med Bureus’ originalteckning som varit förlaga till träsnittet och som ingår som nr 58 i handskriften F a 10:2 i KB (fig. 4):

þurfastr + auk + itilviþau · litu + stain + rito iftir + þurstain + faþur + sin + kuþ + hialbi hont · hons

Man ser att utgivaren av runstensbilagan har företagit en del ändringar gentemot träsnittet som rita i stället för **rito** och sin i stället för **sia**, medan andra former har övertagits utan större ändringar. Hit hör exempelvis þiu (som uppfattas som en del av ett namn: Itilviþiu) i stället

¹ För att lättare göra skillnad på olika translittereringar återger jag här inskrifterna från runstensbilagan och annan translittererad runtext i äldre källor med spärrad stil.

² Den andra och tredje runan är förvanskade förmodligen pga. att de först har vänts åt fel håll.

för förlagans **pau** liksom þulstain i stället för **purstain**, som Bureus ursprungligen hade läst. Man tycker att det senare mycket enkelt borde ha kunnat restitueras, men i texten står Þulstein med tolkningen *Thulstein*. Detta visar att den som har svarat för translittereringarna av runtexterna i runstensbilagan inte har haft något annat att tillgå än själva träsnitten.

Däremot är återgivningen av runtexterna på träsnitten genomgående mycket noggrann, även om utgivaren har en viss variation i sin translitterering av de enskilda runtecknen. Exempelvis återges ᚠ-runan ömsom med <a> och <e>. Runan för o (ᚢ m.fl. former) translittereras vanligtvis med <o>, men någon gång även med <a> (t.ex. o [= prep. *ā* 'på'] på nr 19). Runan ᚱ återges med <u> eller <v>, det senare mest i de fall där utgivaren har räknat med ett konsonantiskt uttal.

En liknande växling finns även för vissa konsonantrunor. ᚱ och ᚲ skrivs exempelvis med <k> och <g> resp. <b> och <p> beroende på hur utgivaren har fattat innehållet. Runan ᚰ återges regelbundet med *þorn* när den uppträder initialt, men i andra ställningar omväxlande med <þ> och <d>, ibland t.o.m. i samma ord (t.ex. faþur nr 13, fadur nr 21). Därmed återges ᚱ-runan så gott som genomgående med <t> även i de fall där den avser /d/ (t.ex. **tutur** tutur nr 19, **igmunt** Igmunt nr 29, jfr dock **bonta** bonda nr 9).

Utgivaren har däremot inte gjort någon skillnad mellan de båda *r*-runorna (ᚱ och ᚱ), utan återger båda med <r>. Undantaget är ett fall där **R** uppträder med vokaliskt ljudvärde och där <au> i stället har valts (**strþinkr** Staupingr nr 3). Runan ᚠ återges i de fall den kan antas stå för /g/ med ett frikativt uttal både med <g> (**sihbōrh** Sigborg nr 16) och <gh> (**sihuiþr** Sighviþr, **rahnilfi** Raghnilfi nr 15).

De translittererade runtexterna är som nämnts mycket trogna återgivningen på träsnitten, men emellanåt har utgivaren tillåtit sig vissa emendingar. Helt uppenbara rättelser har i regel gjorts utan någon särskild markering som t.ex. faþur i stället för träsnittets **kapur** på nr 11, men i några fall har rättelsen satts inom parentes efter det som står på träsnittet. Hit hör t.ex. **kari iur i slnti** på nr 13 som återges med *geri iur* (bru) i *sunti* och **yftiiruli r** på nr 23 som har fått formen *yfti Iruli K.* [Rulif]. Numera vet vi att inget av dessa förslag träffar det rätta, men vi kommer att få anledning att återvända till den förstnämnda inskriften lite längre fram i denna artikel.

De translitteringsprinciper som har tillämpats gör att ett och samma ord ibland kan uppträda i olika former trots att förlagan är identisk. Växlingen faþur : fadur för **faþur** har redan nämnts. Eftersom **a**-runan ömsom

Fig. 3. Johannes Bureus' träsnitt av runstenen U 418 vid Brista i Norrsunda socken, Uppland. Foto Lars Kennerstedt/Riksantikvarieämbetet.

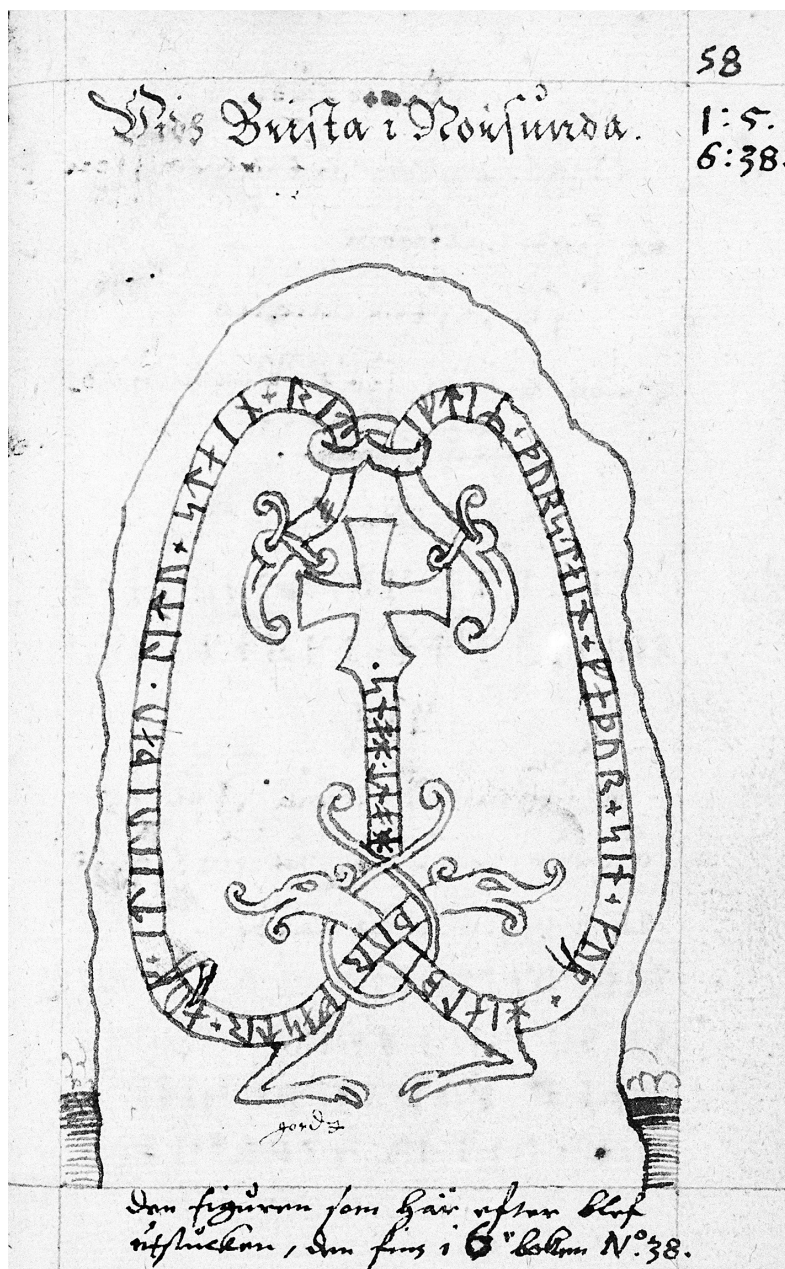

Fig. 4. Bureus' originalteckning av runstenen U 418 i F a 10:2. Foto ATA.

återges med <a> och <e> kan även ord som **raisa** och **stain** ibland translitteras reisa och stein (t.ex. i nr 37 resp. 14). Någon gång står det þier i stället för þair (nr 19) och haugua i stället för hakua (nr 16), men om dessa former beror på tryckfel eller ska tillskrivas någon särskild princip är inte lätt att avgöra.

Som tidigare nämnts var detta första gången som ett större antal svenska runinskrifter återgavs i translittererad form och det bör ha funnits få tryckta mönster för utgivaren att följa. Bureus anger på sin stora runtavla (med den runskrivna titeln **runakiänslånäs läräspan**³) från 1599 vilka ekvivalenter de olika runtecknen kunde ha, men han ger ingen translitterering av de runstenar eller runtexter som återges på tavlan. De flesta av de principer som tillämpas i runstensbilagan från 1664 går dock att hitta på runtavlan, t.ex. att **a**-runan både kan stå för <a> och <e>. Andra saknas dock som t.ex. att **r** i vokalisk funktion kan återge <au>. Däremot finner man denna runa upptagen som ett tecken för O° dvs. <ö>, vilket ju ligger rätt nära.

Själv tryckte Bureus ytterst få runstenseditioner. Rörande svenska runstenar inskränker det sig i huvudsak till ett provtryck med titeln *Monumenta veterum Sveonum et Gothorum, Swea Rijkes Runa Häfd* (reproducerad i Schück 1932–44 1 mellan s. 60 och 61). Bureus har där återgivit inskriften på runstenen U 479 vid prästgården i Alsike socken, dels med runor, dels överförd till det latinska alfabetet och med en översättning till latin.⁴

Translittereringen – om man får kalla den det – och den latinska översättningen är här placerade ovanför resp. under återgivningen med runor (fig. 5). Som framgår av bilden rör det sig inte om någon exakt translitterering utan snarare om ett mellanting mellan en sådan och en transkription till ett antaget uttal. För **sati** skriver han sätiti, för **sten** stein och **iftr** – där den obetonade vokalen saknas på stenen – återger han som ifter (det sistnämnda i enlighet med uppgiften på runtavlan att runan **r** kan stå för <er>). Samma principer har han tillämpat i den edition som han lät trycka som ett svar på Worms *Danicorum Monumentorum libri sex* (1643). Titeln var *Monvmenta Danica certiore Lectione estituta ab absente*, och han återgav där läsningar och tolkningar av åtta danska och norska runinskrifter som han visserligen aldrig själv hade sett, men som

³ Beträffande utläsningen av titeln, se Stille 2016.

⁴ Det träsnitt som Bureus har avtryckt i anslutning till inskriften föreställer dock inte denna runsten utan U 948 vid Fålebro i Danmarks by, Danmarks sn, något som Svärdström vid sin behandling av detta tryck tycks ha förbisett (se Svärdström 1936 s. 14 f., 60).

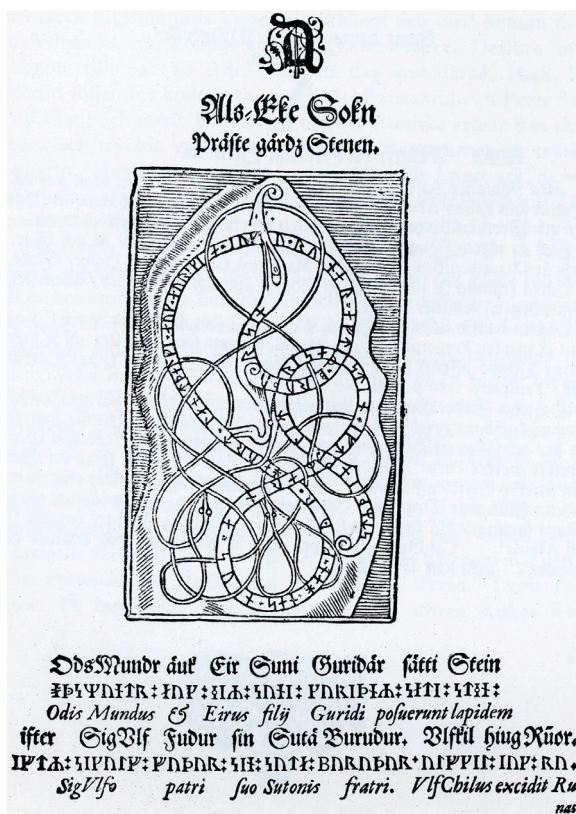

Fig. 5. Johannes Bureus edition av runstenen U 479 Alsike prästgård i provtrycket av *Monumenta veterum Sveonum et Gothorum, Swea Rijkis Runa Häfd.* Efter Schüek 1932–44.

han menade hade misstolkats av Worm (se facsimil återgiven i Schüek 1932–44 I mellan s. 72 och 73).

Det är tydligt att den som har svarat för behandlingen av inskrifterna i runstensbilagan inte har följt Bureus' mönster för textåtergivning utan tillämpat en mera textnära metod. Detta framgår inte minst av att han konsekvent använder *þorn*-tecknet för /p/ när detta ljud förekommer initialt, medan Bureus här i stället har <d>.

Inte heller Ole Worms sätt att återge runinskrifter i tryckt form kan ha varit vägledande för texten i runstensbilagan. Worm använder liksom Bureus genomgående <d> för þ. Dessutom verkar de medeltida runornas ljudvärden i stor utsträckning ha styrt vilka ekvivalenter som han har valt

för olika runor. Långkvistrunan **α** (†) återges exempelvis vanligtvis med <e>, medan kortkvistvarianten (†) translittereras med <a>.

Översättningarna och deras upphovsman

I runstensbilagan 1664 har vi alltså att göra med en person som delvis har gått sina egna vägar beträffande återgivningen av runtexterna. Detta gäller också de tolkningar som presenteras. Redan Bureus har i vissa av sina handskrifter och då särskilt i renskriften F a 5 översatt en hel del av de runinskrifter som han hade samlat in till latin. Dessa har senare också renskrivits av en annan person och utgör innehållet i handskriften F a 1.

För att undersöka i vilken utsträckning dessa tolkningar har utnyttjats för runstensbilagan kan vi förslagsvis titta närmare på Nalbystenen (M 1) i Njurunda socken i Medelpad. Bureus avbildade denna sten under sin norrländska resa 1600–1601 och ger i F a 5 följande översättning av inskriften, som också går igen i renskriften i F a 1:

Bark Sväin uk SigVaster uk fridi räistu stäin dinsa aftir Buri faduri sin In FarThign märkti.

BerichSveinus et SigVastus et Frido erexerunt Saxem hoc in memoriam Buronis patris sui Sed FarTheignus signavit.

Detta kan jämföras med runstenbilagans återgivning och översättning av samma inskrift (nr 18):

Bergsuain uk Sighuastr uk Fridi raistu stain þinsa aftir Buri faduri sin, iufar þaihn merkti

Bergsuain & Sigvastr & Fridi lapidem hunc Buri patri suo erexerunt. jufar monumentum signavit.

Trots att texten till största delen är ganska okomplicerad finns det nästan ingen likhet mellan Bureus' översättning och den man finner i runstensbilagan. Det gäller såväl de grammatiska formerna som ordföljden och ordvalet. Särskilt slående är behandlingen av den avslutande ristarsignaturen. Hos Bureus i F a 5 (s. 245 f.) står **in farþaihn markti**, vilket trots felläsningen av det sista ordet **markapi** korrekt översätts med *Sed*

FarTheignus signavit ("Men Fartegn skrev"). I runstensbilagan är läsningen i stället iufar þaihn merkti med översättningen *jufar monumentum signavit*. Genom en missuppfattning av en av runorna (**u** i stället för **n**) och en felaktig segmentering har utgivaren av runstensbilagan här fått fram ett "namn" **iufar**, medan **þaihn** verkar ha tolkats som en motsvarighet till flsl. *teikn, tákn* n. 'tecken, märke'.

Man behöver inte gå igenom särskilt många exempel för att inse att det inte finns någon som helst förbindelse mellan översättningarna i runstensbilagan och de som förekommer i handskrifterna F a 5 och F a 1. Den som har gjort editionen 1664 har av allt att döma inte känt till några av Bureus' handskrifter, utan endast haft träsnitten att hålla sig till. Detta borde utesluta att Lars Bure har något med textdelen i runstensbilagan att göra. Enligt Gödel (1897 s. 236) var det nämligen han som svarade för renskriften i F a 1 (se även Svärdström 1936 s. 33) och det vore då mycket underligt om han inte skulle ha utnyttjat dessa översättningar.

Samtidigt verkar den person som har svarat för tolkningarna i runstensbilagan ha varit så pass bevandrad i fornspråket för att kunna framställa rätt avancerade tolkningar utifrån det textunderlag som träsnitten gav. Som exempel kan nämnas Alastenen i Vassunda sn (U 463), där det på träsnittet (nr 9), står **hul hulmfrip at bonta sin**. Det första **hul** är här egentligen en felgraving för **auk** som Bureus riktigt har läst. I runstensbilagan återges detta som Hul Hulmfrid at bonda sin och översätts med & *fida Hulmfrid marito suo* dvs. "den trogna Hulmfrid efter sin man". Det som har föresvävat översättaren ser ut vara ordet fvn. *holrr* 'trogen', men kan givetvis också ha varit det svenska *huld*, som bl.a. förekom i förbindelsen *huld och trogen* (*hwl och tro* 1524, SAOB s.v. *huld*).

Ett annat intressant fall finns på Måstastenen i Balingsta sn (U 860), där inskriftens slut på träsnittet (nr 26) återges som **kuiþ · hialbi · hans · ant · aũkupsuiir**. I texten har detta blivit *Guiþ hialpi hans ant au guþsivir* och översatts med *Deus animā ejus iuuet & cognati Dei*. Någon som hade känt Upplands runstenar närmare hade säkert förstått att det **kupsuiir** måste vara ett förvanskat **kups mupir**, men översättaren tycks i stället ha associerat till isländskans *sifjar* och sammansättningar som *guðsifi* 'gudson', *guðsifja* 'guddotter' och *guðsifjar* 'fadderskap' och tänkt sig att det handlade om "Guds släktingar".

Om nu Lars Bure kan uteslutas ligger det närmast till hands att tänka sig att det är Verelius själv som har svarat för runeditionen i bilagan. Resten av boken var ju hans verk, även om han haft hjälp av islänningen Jonas Rugman för den isländska texten och av Johan Schefferus för de

historiska kommentarerna. Verelius' intresse för runor är väl känt och några år senare författade han ett större runologiskt verk, den bekanta *Manuductio compendiosa ad runographiam scandicam antiqvam, recte intelligendam. En kort vnderwijsning om then gambla Swea-Götha rvnaristning* (1675), ofta kallad bara *Runographia*.

En hel del av de träsnitt som ingår i runstensbilagan till *Gothrici & Rolfi Westrogothiae Regum Historia* återkom i det nämnda verket, men en närmare kontroll visar att varken läsningarna eller de latinska översättningarna är identiska med dem som förekommer i runstensbilagan. Ibland kan man konstatera en klar förbättring som t.ex. i fallet med den tidigare omnämnda U996 Karberga i Funbo sn (nr 13), där utgivaren 1664 ur träsnittets **jur** hade restituerat ordet bru: auk geri (bru) i *sunti & pontem in freto* dvs. ”och bro i sundet”. Verelius (1675 s. 45) har däremot auk gera aur i sundi ”och göra ören (wadet) i sundet”, vilket ligger mycket nära det som man i dag brukar läsa på stenen och han har även en bättre läsning på några andra punkter. Om detta beror på att han haft tillgång till fler källor (en del av förbättringarna skulle kunna föras tillbaka på Bureus' och Rhezelius' anteckningar) eller t.o.m. granskat stenen själv går inte att avgöra. Samtidigt kvarstår flera av träsnittets felaktigheter, vilket tyder på att den nya läsningen också kan vara något som har skapats vid skrivbordet.

I andra fall innebär Verelius' redaktioner från 1675 faktiskt en försämring gentemot utgåvan 1664. På Järvsöstenen i Hälsingland (Hs 6, nr 19) återges det första namnet på stenen i runstensbilagan som Vnulfri i enlighet med träsnittets **unulfr**. Hos Verelius (1675 s. 47) har några ornamentslinjer bakom rundjurets huvud tagits för en **r**-runa och namnet i stället fått formen R unulfri, ett fel som skulle hänga kvar i den runologiska litteraturen långt in på 1900-talet (se Jansson 1952 s. 102 not 11).

Ett ännu mer slående fall finner man om man jämför tolkningarna av början på Hillersjöhällen i Hilleleshögs sn (U29). I runstensbilagan 1664 (nr 4) återges och tolkas början av inskriften på följande sätt:

Redu Geirmunt auk Geirlaug maudumi. Pa fingū þau sun Iap.
[...]

Germundus & Gerlaug integra virginitate conjugium inierunt filiumq; Iathum procrearunt. [...]

Meningen är att Germund och Gerlög ingick äktenskap under den rena jungfrudomen och att en son vid namn Iath hade avlats. Nu är läsningen av

det aktuella partiet på träsnittet delvis korrupt och enligt Elias Wessén (i UR 1 s. 34 f.) står i verkligheten: **raþu kairmuntr ik · kair[|]a[uk ·] maýtumi** *Rað-þu! Gæirmundr [f]jikk Gæirlaug møydomi i ”Tyd! Germund fick till hustru Gerlög som ungmö”*. Trots att den person som svarade för runstensbilagan har utgått från en delvis felaktig läsning har han ändå presterat en tolkning som ligger den korrekta meningen rätt nära. Förmodligen beror detta på att runföljden **mautumi** har identifierats som en böjningsform av ordet *mödom* (fisl. *meydómr*). Verelius (1675 s. 35) har här i stället velat se ett ortnamn och översätter samma parti som ”Germund och Gerlaug åtte thet hemanet mötet/ (bodde i motet) och en son som het Jad”.

Jämfört med översättningen 1664 ger den senare tolkningen ett rätt amatörmässigt intryck och det är därför rätt svårt att tro att Verelius skulle vara upphovsmannen till det tidigare mycket fyndiga förslaget. Givetvis kan han ha varit inblandad på något sätt i runstensbilagens tillkomst, men han kan inte ha varit ensam om arbetet.

Nu vet vi att Verelius beträffande själva sagatexten har haft stor hjälp av islänningen Jonas Rugman och man kan fråga sig om detta också kan gällt arbetet med runinskrifterna. Ser man på translittereringarna i runstensbilagan så finns det ett och annat som påminner om isländska, t.ex. att diftongen **ai** i en del av inskrifterna skrivs med <ei> (reisti, stein etc.) liksom att **þ**-runan i initial ställning genomgående återges med bokstaven *þorn* och inte med <d> som Bureus och Worm brukade göra. Det är kanske inte heller helt oviktigt att de sju sidorna med runinskrifter följs av två sidor med en drottkvätdikt, som avslutas med signaturen ”JONAS Rugmann Islandus fecit”. Kanske gäller denna signatur inte bara dikten utan också de föregående sidorna med runstenstolkningar.

Att Rugman som islänning har haft viss kunskap om runor kan man nog utgå ifrån, även om vi inte vet hur dessa kunskaper har varit beskaffade. Det kan dock nämnas att Johan Hadorph i ett utkast till en instruktion för Antikvitetskollegiet har angivit att ”Jonas Islandus” förutom uppgifterna att förvärva handskrifter i Norge och Island och ”tillhielpa att renskrifwa och utholka” även skulle ”Tillhielpa medh Runstenarnes afrijtning” (citerat efter Schüek 1932–44 2 s. 15), vilket kanske är mer än en tillfällighet.

Dessutom finns i den senare litteraturen vissa antydningar om att han även har befattat sig med runor på annat sätt. I Rasmus Rasks *Anvisning till Isländskan eller Nordiska Fornspråket* (1818 s. 5) återfinns exempelvis följande intressanta passus:

Om runorna, deras bruk, ålder o. dyl. hafva många Isländare skrifvit afhandlingar, såsom: *Olaf Thordson Hvitaskald*, i ett tillägg till *Skalda*, *Björn på*

Skardså, Jon Gudmundson den lärde, Rugman, Jon Olafson från Grunnavig i dess Runologia, Eggert Olafson har äfven behandlat detta ämne, men af allt detta har endast det första genom trycket blifvit utgifvit.

Om denna uppgift stämmer ska alltså Rugman ha författat någon form av avhandling om runor. Hans namn dyker även upp J. G. Liljegrens *Run-Lära* (1832) i det minst sagt svårtillgängliga kapitlet om "Trolltecken, Kraft-Runor, Meigin-Runar" (s. 9 ff.). Liljegren hävdar där (s. 15) att denna typ av tecken "aldrig i forntiden utgjort några egna Runarter" och att en sådan uppfattning hos senare författare beror på missförstånd. I en not (s. 15 not 10) tillägger han: "Detta märkes isynnerhet hos den annars grundlige Verelius, hwilken sökt att med Rugmans anvisningar af allt detta göra en ordentlig uppställning, som sedermera blifwit i allmänhet efterföljd". Liljegren refererar därefter en längre utredning av Verelius från dennes utgåva av *Hervararsagan* (Verelius 1672 s. 98 f.). Någon hänvisning till Rugman finns dock inte i detta avsnitt, utan Liljegren måste ha fått denna uppgift från någon annan källa.

De indicier som har framkommit vid denna undersökning talar alltså för att Jonas Rugman kan ha haft en stor del i editionen och tolkningen av runtexterna i runstensbilagan 1664. De varierade principerna för translittering av runtecknen tyder dock på att fler kan ha varit inblandade och tankarna går då givetvis i första hand till Verelius. I sammanhanget kanske vi inte heller ska glömma bort den som har tryckt boken och som även står för förordet, Henrik Curio. Han har ju anklagats för en hel del, för dåligt och slarvigt tryck, för att hålla för höga priser och för att ha det ostädat i sitt tryckeri, men det är samtidigt känt att han hade "osedvanligt ingående kunskaper i levande såväl som döda språk" och han lär sammanlagt ha behärskat inte mindre än tio sådana (SBL 9 s. 455 ff.). Om isländska var ett av dessa vet jag inte, men säkerligen har även han kunnat bidra med något till översättningen av inskrifterna i det som faktiskt kom att bli det första tryckta korpusverket med svenska runstenar.

Referenser

F a 1 = hs i KB.

F a 10:2 = Bureus, Johannes, *Runahäfd.* 8o. (hs i KB)

F a 5 = Bureus, Johannes, *Sveorvm Rvnae.* 8o. (hs i KB.)

- Gödel, Vilhelm, 1897: Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige. I: *Antikvarisk tidskrift för Sverige* 16:4. S. 1–311.
- Hs + nr = inskrift publicerad i Åhlén, Marit, 1994: Hälsinglands runinskrifter. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 27. S. 33–50.
- Jansson, Sven B. F. 1952: Järvsöstenen. I: *Fornvännen* 47. S. 97–111.
- Klemming, Gustaf Edvard, 1883–86: *Ur en samlares anteckningar*. Stockholm.
- Liljegren, J. G., 1832: *Run-Lära*. Stockholm.
- Lindroth, Hjalmar, 1910: Ett par bidrag till 1600-talets svenska lärdomshistoria. I: *Sammlaren* 31. S. 15–28.
- M + nr = inskrift publicerad i Hellbom, Algot, 1979: *Medelpads runstenar*. Sundsvall.
- Rask, Rasmus, 1818: *Anvisning till Isländskan eller Nordiska Fornspråket. Från danskan öfversatt och omarbetad af författaren*. Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska akademien. 1–. 1898–. Lund.
- SBL = *Svenskt biografiskt lexikon*. 1–. 1918–. Stockholm.
- Schüek, Henrik, 1888: Några småskrifter af Olavus Petri. I: *Sammlaren* 9. S. 5–26.
- Schüek, Henrik, 1931: Lars Bure eller Verelius? I: *Fornvännen* 26. S. 321–329.
- Schüek, Henrik, 1932–44: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Dess förhistoria och historia*. 1–8. Stockholm.
- Sö + nr = inskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 3.)
- Stille, Per, 2016: Johan Bures runtavla och dess titel. I: *Futhark. International Journal of Runic Studies* 7. S. 149–153.
- Svärdström, Elisabeth, 1936: *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter*. Stockholm. (Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademiens handlingar 42:3.)
- U + nr = inskrift publicerad i UR.
- UR = *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6–9.)
- Verelius, Olof, 1672: *Hervarar Saga på Gammal Götska*. Upsalæ.
- Verelius, Olof, 1675: *Manuctio compendiosa ad runographiam scandicam antiqvam, recte intelligendam. En kort vnderwijsning om then gambla Swea-Götha rvna-ristning*. Uppsala.
- Wessén, Elias, 1952: Det svenska runverket. Ett 350-årsminne. I: *Fornvännen* 47. S. 193–210.
- Vg + nr = inskrift publicerad i *Västergötlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–70. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.)
- Worm, Ole, 1643: *Danicorum monumentorum libri sex: e spissis antiquitatum tenebris et in Dania ac Norvegia extantibus ruderibus eruti ab Olao Worm*. Hafniæ.
- Vs + nr = inskrift publicerad i *Västmanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. 1964. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 13.)

Ög + nr = inskrift publicerad i *Östergötlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate. 1911–18. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 2.)

Bilaga: Runinskrifterna i runstensbilagan

Rubrik i textdelen	Nutida signum
1. Upsala Domkyrkia under pilaren	U 922 Uppsala domkyrka
2. Lösta i Bellinge	U 1087 Lövsta, Balinge sn
3. Falebro	U 948 Danmarks by, Fålebro, Danmarks sn
4. Hillesjö Strandhäll	U 29 Hillersjö, Hilleshögs sn
5. Råstad i sponga sochn	U 78 Råsta, Spånga sn (nu: Sundbyberg)
6. Holberga i dalby	U 842 Hållberga, Dalby sn
7. Råstad i Spong sochn.	U 77 Råsta, Spånga sn (nu: Sundbyberg)
8. I Sala kyrkemur.	Vs 29 Sala landsförsamlings kyrka
9. Ala i Wassunda	U 463 Ala, Vassunda sn
10. Wassunda	U 460 Skråmsta, Vassunda sn
11. Skånila hell i quarnströmen	U 309 Harg, Skånela sn
12. Orby i Rasbo [På träsnittet felaktigt: »Staby Kyrkemuur«]	U 1011 Örby, Rasbo sn
13. Sundby i Funbo	U 996 Karberga (Sundby), Funbo sn
14. Sponga	U 79 Skesta, Spånga sn
15. Norby Runahäll i Bondekyrkia sochn.	U 897 Norby, Bondkyrka sn (nu Uppsala)
16. Harg	U 595 Hargs skog, Hargs sn
17. Selånger	M 9 Selångers kyrkogård, Selånger sn
18. Niurunda	M 1 Nolby, Njurunda sn
19. Järfvio Prestegård	Hs 6 Prästgården, Järvsö sn
10. ^a Hökahufud	U 598 Borggårde, Hökhuvuds sn
21. Staby kyrkemur	U 1122 Stavby kyrka
22. Funbo Kyrkegolf.	U 989 Funbo kyrka
23. Åkerby.	U 1069 Berga, Åkerby sn
24. Viålsätra.	U 899 Vårdsätra, Bondkyrka sn (nu Uppsala)
25. Ladeby.	U 904 Västerby, Läby vad, Läby sn
26. Ballingstad.	U 859 Måsta, Balingsta sn

Rubrik i textdelen	Nutida signum
27. Eneberga i Fröslunda.	U 808 Eneberga, Hamra, Fröslunda sn
28. Råby i Håtuna.	U 661 Råby, Håtuna sn
29. Håtuna.	U 656 Bjursta (Markeby), Håtuna sn
30. Gran.	U 649 Övergrans kyrka, Övergrans sn
31. Alsicke	U 480 Tagsta, Alsike sn
32. Emällan Edby och örby	U 464 Edeby, Vassunda sn
33. Skråmsta i Wassunda.	U 457 Skråmsta, Haga sn
34. Smedby i Wassunda	U 459 Skråmsta, Haga sn
35. Steninge	U 439 Steninge, Husby-Ärlinghundra sn
36. Briesta i Norsunda.	U 418 Brista, Norrsunda sn
37. Hamarby i Wikzgärde.	U 288 Vik, Hammarby sn
38. Elfborg	Vg 196 Älvsborg, Göteborg (Västra Fröunda)
39. Skipsås Kyrkia i Ostergötland.	Ög 39 Skeppsås kyrka
40. Botkyrkia Kyrkegård.	Sö 286 Botkyrka kyrka
41. [utan titel]	»Lapis mirabilis» [fiktiv runinskrift] ^b
42[a]. [utan titel]	U 279 Skälby, Hammarby sn
42[b]. Forsa Kyrkering ^c	Hs 7 Forsa kyrka
43. Stockholm wid sijderström	Sö 274 Södersluss, Stockholm
44. Rogsta	Hs 14 Malsta, Backa by, Rogsta sn
45. Ramsjö i hwitinge sochn	U 1175 Ramsjö, Vittinge sn
46. Röks Kyrkemur i Ostergötland	Ög 136 Röks kyrka
47. Wistämna i Wallersta sochn i Ostergotland	Ög 63 Vistena, Allhelgona sn
48. Tuna stenen i Helsingland.	Hs 10 Hälsingtuna kyrka

^a Tryckfel för 20.

^b Om denna se Klemming 1883–86, s. 224 ff.

^c Det existerar också en upplaga av runstensbilagan (t.ex. Ex. A av denna skrift i Vitterhetsakademiens bibliotek) där inskrifterna i textdelen har omnumrerats från och med Forsaringen, som där anges som »43. Forsan[!] Kyrkering». Någon motsvarande omnumrering av planscherne har dock inte skett.

Summary

When Olof Verelius published his edition of the Icelandic sagas *Gautreks saga* and *Hrólfs saga Gautrekssonar* in 1664 the book printer Henrik Curio added an appendix comprising 49 woodcuts by Johannes Bureus and some introductory pages with transcriptions and Latin translations of these inscriptions. This is the first corpus edition of a collection of Swedish runestones embracing both text and pictures printed in Sweden. As stated in Curio's short foreword the aim of the appendix was to promote a planned publication of a larger collection of runestones including an explanation written by a successor to Bureus, Lars Bure. This article discusses who might have been responsible for the transcription and translation of the runic inscriptions in the edition from 1664. A closer examination of the principles adopted for these transcriptions and the wording of the Latin translations shows that they cannot be linked to Lars Bure and probably not to Verelius either. It is therefore suggested that the main author might have been the Icelander Jonas Rugman, who collaborated with Verelius in the translation and edition of the Icelandic sagas in the volume.

Keywords: Corpus editions, Runestones, Johannes Bureus, Lars Bure, Olof Verelius, Jonas Rugman, Henrik Curio

Magnus Källström
Riksantikvarieämbetet
Visby, Sverige
magnus.kallstrom@raa.se